

Prof. dr. Ismet SMAILOVIĆ

O jeziku Hasana Kikića

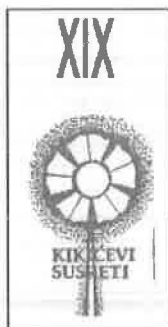
(Leksički aspekt)

Govoriti o jeziku Hasana Kikića na ovakvom skupu i s ograničenim vremenom izlaganja, a reći sve što treba, nemoguće je, jer je ta materija toliko obimna da jedva staje u gusto štampanu knjigu od 200 stranica. Zato ću se ja u ovome svom izlaganju morati ograničiti samo na onu najvažniju i najkarakterističniju osobinu Kikićeva jezika po kojoj je on najbolji reprezentant govornih osobina Gradačca i njegove okolice, a u mnogočemu i cjelokupnog bosanskog jezika.

Malo je ko od bosanskih pisaca već poslije 3 pripovijetke i u 22. godini života skrenuo pažnju kritike na svoje početničke radove kao Hasan Kikić. Već prve bilješke 1927, 1928. i 1929. godine ukazuju na talenat mladoga pisca, na lijepe slike bosanske sredine, na originalni realizam, a osobito na njegov jezik, i najavljuju budućeg pripovjedača velike vrijednosti. Pogledajmo nekoliko najvažnijih citata iz kritika od 1927. godine pa nadalje i što je sve u tom pogledu rečeno.

Poslije njegove treće pripovijetke **Jamakov naseljak**, sarajevski časopis Pregled u decembarskom broju 1927. godine, uočavajući Kikićev talenat konstatira:

"[...] g. Kikić ima originalnu dikciju i književno osjećanje jezika, što predstavlja solidnu bazu na kojoj će nam se, možda, razviti pripovjedač od vrijednosti."

Nešto više o Kikićevom jeziku govori u istom časopisu 1928. godine Momir Veljković ocjenjujući pripovijetku Omerdići, pa između ostaloga kaže:

"Pripovijetka pobuđuje interes čudnovatim piščevim nastojanjima iz koga nastaje primitivno postajanje riječi i jezika, na isti način kako to biva kod našeg primitivnog čoveka koji za svaku jaču i neodređenu senzaciju kuje reč koje nije bilo i koja se opet gubi i zaboravlja, da bi se u drugoj prilici rodila u sličnoj onomatopejskoj formi. Ovde-
onde oseća se kako Kikić igra svojom jezičnom intuicijom". (Pregled, 1928. sv. 57).

U časopisu Mlada Bosna 1930. g. u članku Milivoja Ristića pod naslovom **Posleratna grozničavost i današnja pripovetka najmlađih**, o jeziku Hasana Kikića nalazimo ove misli:

"[...] Imamo nekoliko dobrih pripovedača iz Bosne (Ivo Andrić, Novak Simić), ali upoređen s njima, Kikić ne liči ni na jednoga, već daje svoj izraz, donekle i svoju boju. Naročito interesantan u dijalogu... Sva impresivnost događaja bude baš tim dijalozima pojačana do velikog stepena, jer Kikić s njima najčešće vrlo spretno i snažno rukuje. Mi smo zapanjeni utiskom života koji dobijamo iz pojedinih epizoda... Ima u Kikićevim pričama i izvesna folklorna draž, kad šara svoj rečnik uobičajenim svežim i za nas nenaviknutim provincijalizmima..."

Prvi veći prikaz Kikićeva djela dao je Vaso Bogdanov u Hrvatskom kolu 1932. g. kad je Kikiću bilo 27 godina i kad nije imao još ni jedne štampane knjige. Govoreći pozitivno o umjetničkoj vrijednosti njegovih djela, Bogdanov naročito ističe njegov jezik i stil, a o jeziku posebno kaže:

"[. . .] U jeziku Kikićeveu ima gdje- kada mnogo sirove, grube snage. Ruši se katkada taj njegov jezik i survava kao oni njegovi balvani, i obara, krši i buči divlje, kao snaga onih koje opisuje."

Kad se 1935. g. pojavila **Provincija u pozadini** kao prva Kikićeva štampana knjiga, javile su se i ocjene toga djela u kojima se opet uočavaju osobitosti Kikićeva jezika i književnog izraza, pa u časopisu Dani i ljudi, br. 1/1935. P.B. između ostalog konstatira:

"[. . .] Način Kikićeva obrađivanja materijala je originalan i vrlo bogat, što je naročito simpatično, tim prije jer je jezik kojim Kikić opisuje svoja lica bogat narodnim izrazima i djeluje svježije i uvjerljivo..."

Iste godine Ivo Kozarčanin u Hrvatskoj reviji broj 8, govoreći iscrpno o **Provinciji u pozadini**, o Kikićeveu jeziku i načinu pisanja veli:

"[. . .] Jezik je Kikićev sklizak poput jegulje na koju nalikuje kad u rečeničnim periodima kroz njega probija zakukuljena misao kao tajanstvena vizija. Ne postoji takav jezik i takva frazeologija u našoj književnosti. Obilje novih riječi ... bodro talasa svijest uspavanu već stereotipnim izrazima koji se svaki dan čitaju."

Pravi panegirik o Kikićeveu jeziku iznio je Gustav Krklec u beogradskoj Politici 5. XI 1936. g. u članku **Književni dokumenti bosanske stvarnosti**, gdje između ostalog kaže:

"[. . .] Kao Bosanac, Kikić ima i jedno prirodno preimućstvo nad piscima iz drugih naših pokrajina: on izvanredno vlada jezikom. Kad bismo samo s te strane posmatrali njegovo djelo, mogli bismo ga mirne savesti istaknuti kao školski primer svima nama koji toliko zaplićemo jezikom i čije su

rečenice pune pukotina i ogrebotina. Kikićevo rečenično tkivo prelijeva se, sja i žubori svežinom planinskih potoka i šumom gustih krošanja... Po svim svojim dobrim osobinama, po svome određenom stavu i po snazi izraza Kikić treba da je na prvom mestu kad opet bude reč o našim bosanskim piscima."

Dvije godine kasnije, tj. 1938. godine, Kikić se predstavlja čitalačkoj publici svojom trećom knjigom, romanom **Bukve**. O Kikićeveu jeziku u tom romanu Melko Erak u časopisu Putokaz br. 6/1938. između ostalog piše:

"[. . .] Koliko se naša književnost ovim Kikićevim djelom obogaćuje čisto s jezične strane, to se teško može ocijeniti. Ova knjiga formalno predstavlja pravo jezičko blago, čisto, sočno i skoro nepoznato. Bogatstvo i čistoća Kikićevog rječnika u ovoj knjizi djeluju djelimično kao ponovno otkrovenje našeg jezika, i to ne samo u lijepoj književnosti već uopće, filološki govoreći. Toliko bogatstvo da se čovjek skoro dohvata rječnika."

I u periodu poslije oslobođenja 1945.g. kritika uočava Kikićev jezik kao zanimljivu osobitost i originalnu komponentu u njegovim književnim djelima i nikad ne propušta da to osobito istakne. Među prvim koji su poslije oslobođenja pisali o Kikiću, bio je Novak Simić. Evo njegovih misli o Kikićeveu jeziku:

"[. . .] Način izražavanja, oblikovanje rečenice, samo kazivanje u kojem ima lokalnog kolorita, ali bez zabrazdivanja u folklor, potpuno je nov i svoj. Novost kod Kikića je da on to svoje pričanje o muslimanskom bosanskom seljaku adekvatno istražuje jednim posebnim jezikom, potpuno stopljenim sa onom sredinom koju prikazuje." (Ilustrirani vjesnik, br. 5/1945).

Koncem 1950. g. pojavljuje se prva i do tada jedina kritika svih Kikićevih književnih radova. To je "skica za studiju" Miroslava Vaupotića u časopisu Izvor, br. 11 i 12/1950. U tome opširnom radu Vaupotić ocjenjuje sve Kikićeve pripovijetke, sve romane, pa i pjesme, gdje mu iz pažnje ne izmiče i Kikićev jezik pa u vezi s tim kaže:

"[. . .] Kikićev originalni jezik i stil su na zavidnoj visini. Jezik mu nije patetičan i napirlitan, već sočan i jasan, a mnoge nove riječi ne djeluju kao često drugdje, pretjerano i namješteno, već su adekvatne duhu narodnoga jezika."

Prije nego što je napisana do sada najopširnija kritika o Kikiću i njegovim djelima, književna studija Mehmeda (Meše) Selimovića, javio se u Brazdi br. 9-10/1951. Grigor Vitez s člankom **Uz knjigu izabrane proze Hasana Kikića**, gdje pored ostalog govori i o jeziku Hasana Kikića ovako:

"[. . .] Kad se Kikić pojavio u književnosti svojim prvim pripovijetkama, odmah je unio neke osebujne boje i svježine njegove bosanske muslimanske Posavine. On je unosio neke akcente kakvih do tada nismo čuli. Njegov jezik, njegovi opisi mase kao kolektivnog bića, njegovo reljefno pričanje i prikazivanje života u širini, bujica glasova i boja - sve je to bilo više nego dobar početak."

Tek je 1952. g. literatura o Kikiću popunjena pravom književnom studijom, kako je Mehmed (Meša) Selimović nazvao svoj predgovor uz prvu knjigu sabranih Kikićevih djela, koju je izdala sarajevska "Svjetlost". To je zasad najopširniji rad o mladom piscu iz Gradačca, u kojem Selimović znalački i objektivno prikazuje cjelokupnu bosansko-hercegovačku socijalnu i kulturnu atmosferu između dva rata i

mladog Kikića kao književnog umjetnika i intelektualca u tom vremenu. Ocjenjujući svako Kikićevo djelo kao rezultat piščevih ideoloških pogleda i umjetničkih sposobnosti uz jaka i stroga estetska mjerila, Selimović, na veliko iznenađenje, relativno malo govori o Kikićevu jeziku, ne osvrćući se mnogo na sve one pohvale i priznanja što ih je kritika prije Selimovićeve studije davala o Kikićevu jeziku.

Pa ipak, Selimović nije mogao izbjeći a da o Kikićevu jeziku u prvim pripovijetkama ne kaže ovakve riječi:

"[. . .] karakteristike su mu u to vrijeme živ i bogat narodski jezik u kome se osjeća leksička svježina provincijalnih idioma i melodiozna rečenica raskošna i ležerna ritma."

Ili u ocjeni romana **Bukve**:

"[. . .] Njegovi seljaci govore tako slikovito i književno zrelo, da je pravo čudo što ih pisac prekida, što zamjenjuje njihovu živu riječ svojom konstruisanom intelektualističkom frazom."

Poslije M. Selimovića najznačajnije, ali kraće radove o Kikiću napisali su: Rizo Ramić, Skender Kulenović, Salko Nazečić, Tanasije Mladenović, Luka Pavlović, Marko Marković, Slavko Leovac i Alija Nametak. Ovdje ću ukratko citirati samo neke od njih koji su nešto rekli o Kikićevu jeziku.

U predgovoru knjige **Dedija** (1953) redaktor Rizo Ramić piše ovako:

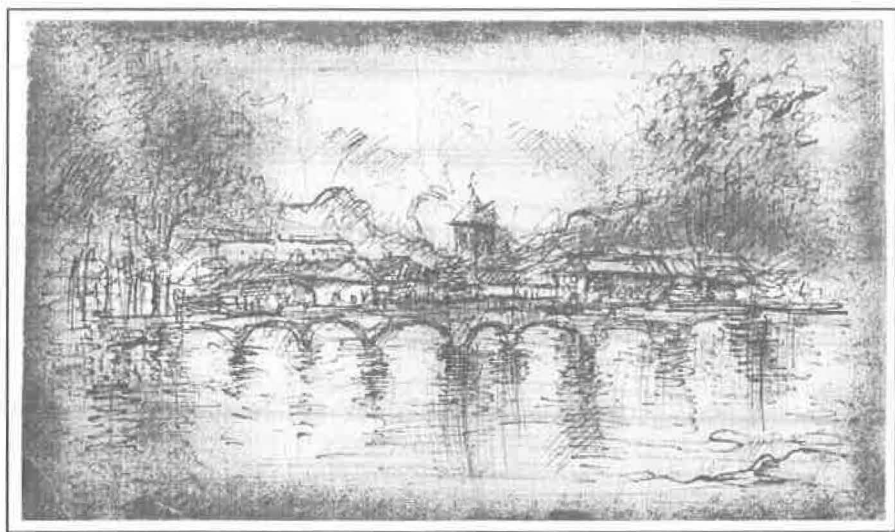
"[. . .] Pažnju književne kritike i čitalaca Kikić je obratio na sebe odmah u početku, vidjelo se da se javio nov, originalan talenat. Pobudile su zanimanje njegove teme, njegov literarni i jezički izražaj. Ovako umjetnički zgusnuto, svježije, temperamentno, stilski i

jezički osebujno, sa elementima narodnog govornog jezika i folklora, u našoj se literaturi pisalo urijetko...

Kikić je uspio više nego, možda, ikoji naš pisac iz Bosne, da u samom literarnom izrazu, u jeziku i stilu, u britkosti rečenice, u unutrašnjem intenzitetu umjetničke strukture unese živi duh narodnih masa, njihovu jezičku izražajnost u jednu riječ; onu neukro-

veća, u Kikićevu književnom stvaralaštvu. Zbog dužine njegova teksta, ovdje ću citirati samo nekoliko najvažnijih rečenica:

"[. . .] Kod Kikića je jezik velika i moćna poluga rada i stvaranja. Ne stil već jezik. Jezik može sve, kao da čitamo u podtekstu Kikićevih priča, može sve jer ima sve: temperamenta, života.

tivu i neuništivu životnu vitalnost koju one odvajkada posjeduju. I upravo ta osobina, uz realističku zasnovanost djela i aktuelnost tematike, predstavlja jednu od osnovnih ljepota, daje mu neprolaznu draž i vrijednost".

Izdanje **Dedije** bilo je povod Slavku Leovcu da napiše svoj članak **Neke karakteristike Kikićeve pripovijetke**, objavljen u Oslobođenju 11. X 1953. g. Čini mi se da je Leovac poslije Gustava Krkleca i Melke Eraka izrekao najpohvalnije misli o Kikićevu jeziku uopće i time pokazao da je to zbilja velika vrijednost, možda i naj-

Ima, međutim, kod Kikića momenta u kojima je smisao za jezik viši i jači. Kad, naprimjer, u ritmu pričanja osjeti smalaksavanje, zaostajanje izraza za impresijama, Kikić trgne odnekle "tešku" riječ s kojom povрати ritam i svemu dadne izvjesnu boju. Iza niza uzvika on lagano počne, da onda opet nađe ritam koji je prethodno izgubio... Riječi koje izlije iz sebe, pokazuju da on ima lijep smisao za jezik i kontrapunkt datih osjećanja. I još nešto: smisao da nađe svoj rječnik i svoju frazu, životno snažnu, daleku od vještačkih tvorevina nekih naših ekspresionista, isto tako kao i od naših realista početkom ovoga vijeka".

Ako sada pogledamo sva mišljenja kritike o jeziku Hasana Kikića i ako pokušamo iz toga izvući neke zaključke, onda bismo mogli reći ovo:

1. Kritika je stalno uočavala Kikićev jezik kao najvažniju komponentu u njegovu književno-umjetničkom stvaralaštvu. Neznatan je broj radova u kojima se to ne ističe.

2. Najveći dio kritike o Kikićevu jeziku govori veoma pohvalno, a neke su pohvale veoma visoke.

3. Po mišljenju većine kritičara Kikićev jezik je duboko narodski, organski vezan za bosanskoposavsko selo i za šire bosanske mase. Danas bismo mogli reći da je to bosanski jezik u književnoj umjetnosti.

A sad pogledajmo na primjerima što je to u Kikićevu jeziku vrlo uočljivo, originalno, novo, lijepo i zanimljivo. Zbog ograničenog vremena u izlaganju osvrnut ću se samo na leksiku.

Ono što je u jeziku Hasana Kikića najuočljivije, najoriginalnije i najvrednije jest veliko leksičko bogatstvo, znatnim dijelom nepoznato i našim najboljim leksikografima. Proučavajući to Kikićevo jezično bogatstvo, ja sam pri ruci imao 11 naših najboljih i najvećih rječnika, među njima i veliki Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, veliki Rečnik srpsko-hrvatskog književnog i narodnog jezika Srpske akademije nauka i umjetnosti u Beogradu, kao i Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika Matice hrvatske i Matice srpske. Evo riječi koje nisu nikako zabilježene u tih 11 naših najvećih i najkompetentnijih rječnika:

Imenice: alčačica, bundavić, cagara, crnogora, čehanje, čestita, čopkanje, derluk, doboljenje, dudika, elifnica, fucija, gaznjača, govnovalj, grujaš, guzla, hićak, hrganj, hrsuzija, igračica (= melodija za narodno kolo), ilovik, isparotina, jojkanje, jojok, joševina, kaišnjak, karbitnjača, kašikara, klapilo, klasika, kleba, komilje, krvopust, krvotočina, kucanja, kukuruska, lalokanje, ledenilo, lihać, ludoglavac, ljuštilje, mamenjak, mekot, mirina, mostanice, najamnikovanje, naseljak, njiverak, obogobožanjenje, ognjišnica, ograničica, ojok, okanjača, olovilo, osjelina, otarač, paskovalj, pasković, paskulja, paturac, paturica, pelengač, pilanaš, podzemnost, pola (= drvena valjkasta posuda za žito), poležarka, potrčuljak, predvečerac, primenjak, procik, proljet, propadavanje, prvenka, pucija, pučenica, pustina, rada (= pauk), riđokika, rujina, sibovac, sobarak, sojkula, srškavost, straholiptenje, strehokapina, stupčanice, sučevka (= sučeva supuga), sumrazica, sunčevica, sunčevina, sušika, svečarenje, svitak (= svanuće), šecerka, škomrak, šumbar, tabaklija, tmura, topohaja, travina, trempe, tringa, truljevina, tubarak, tubarčić, tubok, turkaluk, ubogalj,ujuk, upreda, urodak, vitina, zundavac, zuca, zvizganje, zviždenjak, žaganica, živinčenje.

Pridjevi: crngarast, dovječan, gorštav, grštav, hajkav, klješćat, krupnogrud, krvook, kudrokos, loparav, okriv, omužden, prožut, pupavičast, sirolik, sljepook, suhogrud, štapast, teturljiv, trblav, trkljast, trontav, tvrdo- src, vitkovijast, zakaljužan, zaklanjski, zbenavljen.

Glagoli: ahknuti, asilučiti se, azginlučiti se, behati se, berkati, beuknuti, bezbrižiti, bobunjati, cagarati, čandrknuti, čegrtnuti, čehati, ćapćati, ćopkati,

ćutnuti (= pasti pred nekoga neočekivano), derlučiti se, doviti, dragostiti se, dubarati, ehejkati, ehejknuti, ejhejknuti, fatihati, guglati, gunglati, hajakati, hojhojoknuti, ihkati se, ijakati, imamiti, iscincariti, išindrikati, iznivljati, izvatrati, jaračiti se, jejekati, jojokati, jojoknuti, kuvikati, kuviknuti, ljenkati se, macati se, mašalaknuti, mašalati, muhtarovati, mundati, načikljiti, nagolicati se, nagrliti, nasunuti, nedoumiti, obametati, ocigati, očechnuti, odaminati, odefiti, odgorijevati, odmudrivati, odoviti, odragostiti se, oduvačiti, odžumiti, ogunguliti, ohajknuti, ohojknuti, ojokati, ojoknuti, okerepiti, olojaviti, olokati se, olovoviti, omandaliti, omuhariti, omutnjati, oparmačiti, opljuskivati se, oprašnjaviti, oprhkati, oprimenčiti, orujiti, osočiti, osuhnuti, ošareniti, ošašiočiti, otcikivati, otklanjati (= završiti molitvu po islamskim propisima), ovoštanjeti, ozujati, paučinjati se, pihitati se, piljiti (= izazovno prkositi nekome), pljuvačiti, podrndati, popreliti, postidivati se, potcigivati, potpuriti se, pregladovati, prikuckivati, pripretati, pritješavati se, prkati, proasilučiti se, probubnjavati, pročandrati, pročvalikati, prodragati, progrohotati, prodragostiti se, proguliti se, prokriviti se, prokrtiti se, promirivati, prooriti, propadavati, proprhnuti, propucati, prosržiti, prošargijati, protaptati, protrnjavati, prourljati, prozvečati, prožžiti, rasplošnjavati se, rastažiti, razbuziti se, razjujukati se, socjetati, sjedrati, skovnuti se, skuštravati se, skuvljati, slipati, smjehuljiti se, smotuljati se, smužđiti se, snestrpljiviti, snezvjeravati, spametiti, strešavati se, šargijati, šašiočiti, šigicati se, škevtati, tapakati, tesnuti, tjepiti, uderlučiti, ufitljiti se, ugrčiti, ugvozđiti, uherivati se, uhuknuti, ujuknuti, ujumručiti,

ukamariti, uklipiti se, ulaniti se, uletviti, unepriličiti se, urljati, usafiti, ustrašivati se, ustubočiti se, uščiračiti se, uširivati se, uštrapati, utamnjeti, uvaknuti, uvitkivati se, užžiti, zabrmoljiti, zaciliti, zacvrljiti, začvalikati, zadrhturiti, zafrljiti, zaganjivati, zagažati, zaglavinjati, zaglommatati, zagrgunjati, zagromoriti, zagunglati, zaguglati, zahalakati, zahohotati se, zaibretiti se, zakucakati, zakuvertiti, zalomatati, zamomčuljiti se, zaojokati, zasiknuti, zašoporiti, zašobonjiti, zauvakati, zavrtoглаvati se, zasinjavati, zazuriti, zazurlati, zmijuljati, zurlati.

Prilozi: dobrovoljasto, hrptimice, opkoračke, ožao, pjevko, potmuro, punonadno, raskoračke, zblanuto, žagravo.

Kod svih navedenih riječi značenje je, bar nama Bošnjacima iz ovih krajeva, uglavnom poznato, ili se u tekstu može lahko raspoznati, ali ima nekoliko riječi koje su, izgleda, bile samo Kikiću poznate, ili ih je on sam stvorio. To su ove riječi:

Imenice: hontora, krvina, šilje-gušetina, toplonočilo, troprstka.

Glagoli: bunjati, cipkati, čivšati, dundati, inačiti se, munjavati, očošočiti, odrhturiti, odundati, trštati, uprenuti, uškati, osjavati, prenjavati se, promuljivati, roziti se.

Kad je riječ o Kikićevoj bogatoj leksici, odnosno o njegovom dobrom poznavanju govora svojih zemljaka, moglo bi se postaviti pitanje: na koji se način Kikić upoznao s tolikim brojem neobičnih i sočnih narodnih riječi? Da li je to postigao listajući rječnike, kao što je to radio Ivan Goran Kovačić, ili je možda bilježio u svoju bilježnicu ono što je od ljudi čuo, pa se time koristio u svojoj radnoj sobi?

Po mome mišljenju, prva mogućnost ne dolazi nikako u obzir iz ovoga razloga:

Najveći broj zanimljivih narodnih riječi i izraza nalazi se u najranijim Kikićevim djelima, kada je bio učitelj u Hajdarovićima kod Zavidovića i u Rogatici, u mjestima gdje su mu u ono doba (1927 - 1932) mogli, eventualno, doći do ruke samo rječnik Vuka Karadžića i Broz-Ivekovićev rječnik, a svi ostali rječnici u to vrijeme nisu još bili ni napisani, ili nisu bili dovršeni.

Ni druga mogućnost ne bi mogla doći u obzir, jer sam u Gradačcu razgovarao s Hasanovom braćom i s njegovim prijateljima, a u Sarajevu s njegovom suprugom Ankom, pa mi nitko od njih nije potvrdio da je Hasan bilježio na papire ili u kakvu bilježnicu ono što je čuo od ljudi. Nije se čak ni raspitivao za narodne riječi i fraze.

Preostaje, dakle, nešto treće, što je najvjerojatnije. Hasan Kikić je već od rane mladosti bio upućen na govore svoje uže sredine, govor zatvorene bosanske provincije, u koju su se svaki dan slijevale bujice zdrave, svjež, seljačke, narodne leksike i frazeologije. Kikiću nije trebalo mnogo truda da u samom Gradačcu čuje i nauči mnoštvo riječi i izraza što samoniklo rastu u okolnim selima, na izvorima pravoga narodnog govora.

Zar su mu bili potrebni rječnici kad je oko sebe svaki dan slušao ono što leksikografi upravo traže i bilježe? Zar je morao nosati i bilježnicu i zapisivati što čuje, kad je njegov vlastiti govor bio živa i najbolja bilježnica? On je samo pisao ono što je bilo dio njegove vlastite leksike, odnosno leksike njegova užeg i šireg zavičaja.

Pa kako bi se mogao imenovati taj Kikićev jezik, koji je kritika stalno hvatila i isticala da je originalan, lijep, bogat, svjež, sočan i melodiozan, da "žubori svježinom planinskih potoka i šumom gustih krošanja", da nije patetičan i napirlitan već jasan, nenamješten i narodski, te da može biti "školski primjer mnogima koji zapliću jezikom". Svi oni koji su čitali Kikićeva djela i uživali u njegovu jeziku, reći će da je to pravi **bosanski jezik**, svi oni koji će kasnije čitati Kikića, reći će da je to **bosanski jezik**, recimo i mi da je **bosanski**.

18. septembra 1998. godine

Hasan Kikić